

МЕХАНІЗМИ ПЕРЕНОСУ ЗАРЯДУ І ПОЛЯРИЗАЦІЇ ХАЛЬКОГЕНІДНИХ СТЕКОЛ З ВЕЛИКИМ ВМІСТОМ СРІБЛА

В.М. Рубіш

Ужгородський національний університет, 88000, Ужгород, вул. Волошина, 54

В інтервалі температур 210–400 К і діапазоні частот $1,0 \cdot 10^4 - 5,2 \cdot 10^9$ Гц досліджені провідність σ і діелектричні параметри (ϵ і $\text{tg}\delta$) стекел систем Ag–As(Sb)–S–I. Встановлено, що провідність стекел обумовлена, в основному, переносом заряду іонами Ag^+ . Діелектричні властивості визначаються іонною тепловою поляризацією.

У склад подвійних стекел на основі халькогенідів арсену (системи As–S, As–Se) може бути введена значна кількість срібла [1,2], що робить їх, завдяки високій іонній провідності, перспективними для застосування в якості твердих електролітів. Введення четвертого елемента в склад стекел дозволяє суттєво розширити області склоутворення і змінювати їх властивості в широких межах [3,4].

У даній роботі приведені результати досліджень електропровідності і діелектричних параметрів стекел систем Ag–As(Sb)–S–I (вивчалися розрізи AgAsS_2 –AgI і AgSbS_2 –SbSI) в інтервалі температур 210–400 К.

Дослідження температурних залежностей повної провідності σ ($\sigma = \sigma_e + \sigma_i$, де σ_e – електронна і σ_i – іонна складові провідності) проводились на змінному струмі частотою 10 кГц. Електронна складова провідності σ_e визначалася по методу Вагнера [5] з використанням вимірювальної комірки срібна паста(–) – взірець – аквадаг(+). Вивчення ВАХ комірок Вагнера показали, що електронна складова провідності є дирковою. Результати дослідження явища електролізу показали, що в переносі заряду в досліджуваних склах приймають участь катіони срібла [3]. Діелектрична проникність ϵ і $\text{tg}\delta$ вимірювались в діапазоні частот $5,5 \cdot 10^7 - 5,2 \cdot 10^9$ Гц методом коаксіальної лінії [6].

Слід відмітити, що вимірювальні частоти значно перевищували частоту максвелівської релаксації ω_m в досліджуваних об'єктах (значення ω_m для стекел систем Ag–As(Sb)–S–I складає $1,5 \cdot 10^6 - 4,5 \cdot 10^7$ Гц). Відносні похибки вимірювань: σ , σ_e – 5%, ϵ – 3%, $\text{tg}\delta$ – 10–15%.

Дослідження температурних залежностей повної провідності стекел системи Ag–As(Sb)–S–I показали, що у вказаному інтервалі температур σ експоненціально збільшується з ростом температури з однією енергією активації ΔE . Аналогічно змінюються з температурою електронна та іонна складові провідності. На рис.1 приведені характерні для всіх досліджених матеріалів температурні залежності σ_e і σ_i склоподібного AgSbS_2 . Слід відмітити, що залежність σ_i від T описується формулою [7]:

$$\sigma_i = \frac{q^2 N_0 \lambda^2 \nu_0}{6kT} \exp\left(-\frac{\Delta E_i}{kT}\right). \quad (1)$$

Тут q – заряд іона, N_0 – загальна кількість іонів в одиниці об'єму, λ – довжина пробігу іона, ν_0 – частота коливань іона в активованому стані, ΔE_i – енергія активації іонної складової провідності.

Електричні параметри стекел в системах Ag–As(Sb)–S–I приведені в таблиці 1. Видно, що σ всіх вивчених стекел зростає із збільшенням концентрації срібла і при

$T = 300 \text{ K}$ в декілька разів більша σ_e , тобто σ_e є переважно іонною [8].

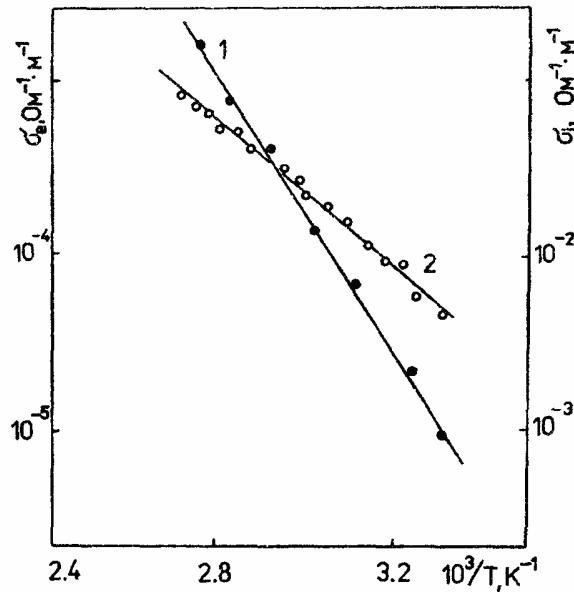

Рис. 1. Температурна залежність σ_e (1) і σ_i (2) скла AgSbS_2 .

Таблиця 1. Електричні та діелектричні параметри стекел.

Склад	σ , $\text{Ohm}^{-1} \cdot \text{m}^{-1}$	ΔE_i , eV	σ_e , $\text{Ohm}^{-1} \cdot \text{m}^{-1}$	S	ϵ	$\text{tg} \delta$
AgAsS_2	$2,5 \cdot 10^{-4}$	0,34	$1,9 \cdot 10^{-5}$	0,70	16,4	$2,1 \cdot 10^{-2}$
$(\text{AgAsS}_2)_{0,98}(\text{AgI})_{0,02}$	$7,2 \cdot 10^{-4}$	0,32	$3,6 \cdot 10^{-5}$	0,72	16,9	$5,2 \cdot 10^{-2}$
$(\text{AgAsS}_2)_{0,96}(\text{AgI})_{0,04}$	$2,4 \cdot 10^{-3}$	0,31	$1,5 \cdot 10^{-4}$	0,73	17,4	$1,8 \cdot 10^{-1}$
$(\text{AgAsS}_2)_{0,94}(\text{AgI})_{0,06}$	$5,8 \cdot 10^{-3}$	0,29	$4,6 \cdot 10^{-4}$	0,75	18,5	$2,0 \cdot 10^{-1}$
AgSbS_2	$3,5 \cdot 10^{-3}$	0,48	$7,6 \cdot 10^{-6}$	0,75	53,4	$7,5 \cdot 10^{-2}$
$(\text{AgSbS}_2)_{0,95}(\text{SbSI})_{0,05}$	$6,8 \cdot 10^{-4}$	0,28	$2,5 \cdot 10^{-6}$	0,73	51,0	$5,3 \cdot 10^{-2}$
$(\text{AgSbS}_2)_{0,90}(\text{SbSI})_{0,10}$	$6,9 \cdot 10^{-4}$	0,30	$1,9 \cdot 10^{-6}$	0,76	36,8	$4,2 \cdot 10^{-2}$

Вивчення частотних залежностей σ показало, що в діапазоні $1,0 \cdot 10^4 - 5,2 \cdot 10^9$ Гц при $T = 300 \text{ K}$ повна провідність стекел збільшується з ростом частоти згідно співвідношення $\sigma \sim \omega^s$. Показник степеня s слабо залежить від співвідношення компонентів у складі стекел і знаходиться в межах $0,70 - 0,76$ (табл.1). Така зміна провідності з частотою свідчить на користь її стрибкового механізму [9], коли перенос заряду здійснюється за рахунок перескоків іонів Ag^+ по незайнятим пустотам матриці скла.

Зменшення вмісту срібла в складі стекел приводить до зменшення як σ_i , так і σ_e (табл.1), оскільки рівноважні концентрації електронних і іонних носіїв заряду взаємно зв'язані [10]. Однак, для стекел $(\text{AgSbS}_2)_{0,95}(\text{SbSI})_{0,05}$ і $(\text{AgSbS}_2)_{0,90}(\text{SbSI})_{0,10}$ значення σ_i (як і ΔE_i) практично однакові. Пояснення цьому факту можна дати, виходячи із структури стекел систем $\text{Ag}-\text{As}(\text{Sb})-\text{S}-\text{I}$. В склоподібних AgSbS_2 і AgAsS_2 визначальна роль в провідності належить структурним угрупованням $\text{Ag}^+\text{S}^-\text{Sb}(\text{As})\text{S}_{22}$ [8, 11]. Зв'язок іонів Ag^+ з аніонними комплексами сильно поляризо-

ваний і має здатність до розриву, причому слабший зв'язок іонів срібла з матрицею скла виявлений в системі Ag–Sb–S–I. У склах досліджуваних систем, які містять йод, виникають зв'язки As–I та Sb–I і утворюються структурні угруповання As(Sb)I₃ [11]. Це приводить до розпушення скла і збільшення його вільного об'єму. Збільшення ж вільного об'єму приводить до збільшення довжини вільно-го пробігу, а значить і σ_i (згідно формули (1) $\sigma_i \sim \lambda^2$). Тому, не дивлячись на зменшення концентрації срібла в склі (AgSbS₂)_{0,90}(SbSI)_{0,10}, σ_i практично не змінюється.

Вимірювання діелектричних параметрів стекол систем AgAsS₂–AgI (при T = 300 K на частоті 4,0·10⁸ Гц) і AgSbS₂–SbSI (при T = 300 K на частоті 1,1·10⁹ Гц) показали, що вони мають досить високі значення ϵ і tgδ (табл. 1).

Температурні залежності ϵ і tgδ склоподібного (AgAsS₂)_{0,96}(AgI)_{0,04} (типові для всіх досліджуваних матеріалів) приведені на рис. 2. Із збільшенням температури, а також концентрації срібла в склах ϵ і tgδ зростають і корелюють із зміною концентрації носіїв заряду в них.

Як було показано вище, срібло слабо зв'язане із сіткою скла, і тому іони Ag⁺ приймають участь в електропровідності. Тому при розгляді діелектричних властивостей стекол систем Ag–As(Sb)–S–I, які є змішаними електронно-іонними напівпровідниками [3, 12], треба враховувати поляризацію, обумовлену такими „вільними” іонами. Справді, іони, що знаходяться в пустотах матриці скла, та іонні вакансії створюють еквівалентні диполі. Оскільки число пустот велике, то при відсутності зовнішнього електричного поля розміщення диполів є випадковим і неупорядкованим і не приводить до макроскопічної поляризації. Прикладення зовнішнього електричного поля може привести до упорядкування диполів і виникнення індукованої полем іонної поляризації

При відсутності електричного поля число іонів, які переходять в пустоти

матриці скла в одиницю часу і в одиниці об'єму в даному напрямі можна виразити [9]:

$$N_i = \frac{N_0 v_0}{6} \exp\left(-\frac{U}{kT}\right). \quad (2)$$

Тут U – висота потенціального бар'єру, що розділяє два ймовірних положення іона. Після прикладення електричного поля F деяка кількість ΔN слабо зв'язаних іонів Ag⁺ (із загальної кількості N₀) за одиницю часу переборюють потенціальний бар'єр. Оскільки ΔN представляє собою надлишкову концентрацію іонів, то, очевидно, що електричний момент одиниці об'єму

$$P = \Delta N q \lambda. \quad (3)$$

З другого боку

$$P = N_0 \alpha_i F. \quad (4)$$

З цих виразів можна визначити величину поляризованості α_i для теплової іонної поляризації

$$\alpha_i = \frac{\Delta N q \lambda}{N_0 F}. \quad (5)$$

Згідно [9], значення ΔN

$$\Delta N = \frac{N_0 q \lambda}{12kT} F \left[1 - \exp\left(-\frac{t}{\tau}\right) \right], \quad (6)$$

$$\text{де } \tau = \left(\frac{1}{2v_0} \right) \exp\left(\frac{U}{kT}\right).$$

Тоді, підставляючи значення ΔN в (5), одержимо

$$\alpha_i = \frac{q^2 \lambda^2}{12kT} \left[1 - \exp\left(-\frac{t}{\tau}\right) \right]. \quad (7)$$

Якщо поле діє тривалий час ($t \rightarrow \infty$), то теплова іонна поляризація встигає встановитися і

$$\alpha_i = \frac{q^2 \lambda^2}{12kT}. \quad (8)$$

Видно, що поляризованість α_i зменшується з ростом температури, оскільки теплові коливання перешкоджають упорядкованому рухові іонів.

Однак, хоч α_i і зменшується з температурою, діелектрична проникність зростає через збільшення числа еквівалентних диполів. Вклад іонної поляризації в ϵ прямо пропорційний концентрації

„вільних” іонів і обернено пропорційний температурі, тобто тісно зв’язаний з іонною складовою провідності.

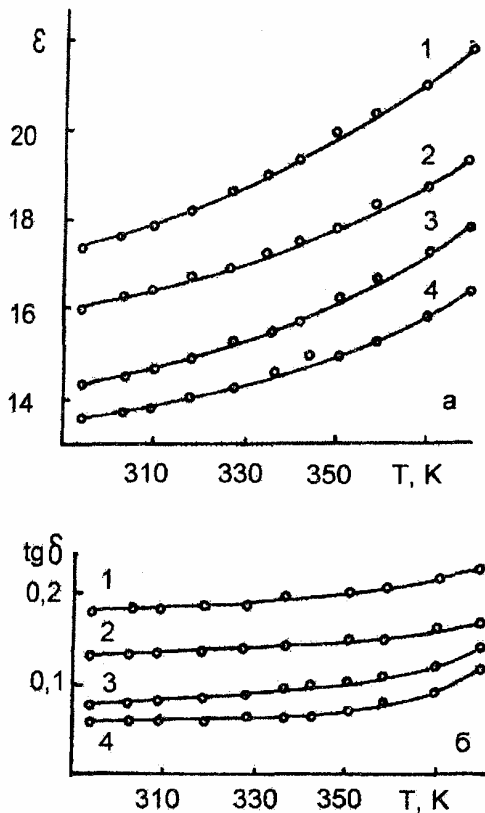

Рис.2. Температурні залежності ϵ (а) і $\text{tg}\delta$ (б) скла $(\text{AgAsS}_2)_{0,96}(\text{AgI})_{0,04}$. Частота, Гц: 1 – $4,0 \cdot 10^8$; 2 – $1,7 \cdot 10^9$; 3 – $3,9 \cdot 10^9$; 4 – $5,2 \cdot 10^9$.

1. Е.А. Казакова, З.У. Борисова, ФХС, **6**, 4, 424, (1980).
2. В.А. Жабрєв, Е.А. Казакова, ФХС, **8**, 1, 51, (1982).
3. В.М. Рубиш, В.Ф. Микучєнис, А.П. Кеженис и др., Электронная техника, с. Материаллы, **3**, 76, (1983).
4. В.М. Рубиш, А.С. Орлюкас, В.Ф. Микучєнис и др., ФХС, **15**, 1, 129, (1989).
5. С. Wagner, Z.Elektrochemie, **60**, 1, 4, (1956).
6. Р.П. Беяцкас, И.П. Григас, А.С. Орлюкас и др., Лит. физ. сб., **11**, 6, 1029, (1971).
7. Г.И. Сканави, Физика диэлектриков. Область слабых полей, Гос. изд-во

Дослідження частотних залежностей діелектричних параметрів показали, що із збільшенням частоти ϵ і $\text{tg}\delta$ стекол систем Ag-As(Sb)-S-I дещо зменшуються (рис.2). Зменшення ϵ зв’язано, ймовірно, з віддаленням вимірювальних частот від частот максвелівської релаксації, а зменшення $\text{tg}\delta$ (по закону, близькому до степеневого) – з переважанням втрат провідності. Однак, хід частотної залежності $\text{tg}\delta$ (показник степеня не рівний одиниці) дозволяє припустити, що в склах даної системи існують і дипольні релаксаційні втрати, викликані наявністю в склах дипольних структурних угруповань Ag^+S^- $\text{As(Sb)S}_{2/2}$ і обмеженими переміщеннями іонів, що переборюють потенціальні бар’єри.

Таким чином, на основі проведених досліджень встановлено, що скла системи Ag-As(Sb)-S-I володіють електронно-іонним характером провідності. Іонна складова обумовлена переносом заряду катіонами срібла. Діелектричні властивості визначаються, в основному, іонною тепловою поляризацією.

- технико-теор. лит-ры, М.-Л., (1949), 500 с.
8. В.М. Рубиш, Сб.: Новые разработки в области естественных и гуманитарных наук, ч.1, Ужгород, **55**, (1990).
9. А. Лидьярд, Ионная проводимость кристаллов, Изд-во иностр. лит-ры, М., (1962), 222 с.
10. В.Л. Винецкий, Г.А. Холодарь, Статистическое взаимодействие электронов и дефектов в полупроводниках, К., (1969), 187 с.
11. Л.К. Водопьянов, И.Д. Туряница, В.М. Рубиш и др., ФХС, **11**, 1, 107, (1985).
12. V. Valiukėnas, V. Vikučionis, A. Kežionis, V. Rubiš and A. Orliukas, Solid State Ionics, **17**, 155, (1985).

CHARGE TRANSFER AND POLARIZATION MECHANISMS OF CHALCOGENIDE GLASSES WITH LARGE CONTENT OF SILVER

V.M. Rubish

Uzhgorod National University, 88000, Uzhgorod, Voloshina str., 54

The conductivity σ and dielectric parameters (ϵ and $\text{tg}\delta$) of glasses Ag–As(Sb)–S–I systems have been investigated in the temperature range from 210 to 400 K at frequencies between $1,0 \cdot 10^4$ and $5,2 \cdot 10^9$ Hz. The glasses conductivity